

NARODNE NOŠNJE U BOSNI I HERCEGOVINI

UVOD

Na teritoriji Bosne i Hercegovine nailazimo na veliki broj različitih nošnji kod svih etničkih grupa: i kod Srba, i kod Hrvata i kod Muslimana. Svaka oblast ima svoju posebnu nošnju, a često u jednoj manjoj predeonoj celini susrećemo i po dve i više različitih nošnji, kao što je to, na primer, slučaj u Livanjskom polju¹.

Sve ove nošnje formirale su se, kao i u drugim našim krajevima kroz dugi niz godina i nose u sebi elemente ili samo tragove elemenata mnogih kulturnih uticaja, koji su prodirali na našu teritoriju tokom vremena i bili uslovljeni različitim istorijskim i društvenim zbivanjima. Tako u našim nošnjama nailazimo na tragove stare balkanske, a zatim slovenske, mediteranske i orijentalne kulture, sve do najnovijih strujanja sa Zapada, počev od 19. veka do danas. Ovi kulturni uticaji su, ostavljajući svoj pečat na narodnim nošnjama, negde manje negde više, umnogome doprineli diferencijaciji nošnji.

Za proučavanje starinske narodne nošnje kod nas, od izvanredne su važnosti materijalni arheološki ostaci u vidu tkanina ili odevnih elemenata i, mnogo više, u vidu nakita. Takvi ostaci iz srednjega veka sa teritorije Bosne i Hercegovine sačuvani su samo fragmentarno. Tako je vredan nalaz ženske kape u Biloj kod Travnika², a od nakita razni oblici prstenja, minđuša i oboca³. Ovi su nalazi za nas tim vredniji što im analogije nalazimo u živjoj upotrebi u narodnim nošnjama još u 19. veku.

Ikonografski materijal iz srednjeg veka, opet, prikazuje nam u većini nošnju srednjovekovne vlastele, izrađenu od skupocenih tkanina uvezenih sa strane⁴. Za proučavanje narodne nošnje i ovaj nam materijal može pomoći, s obzirom na to da su

---

1 Čulić Zorislava: Narodne nošnje u Livanjskom polju, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo 1961, sv. za etnologiju, str. 159

2 Čremošnik Irma: Srednjovekovna kapa iz Bile kod Travnika, GZM, Sarajevo 1952, sv. za arheologiju, str. 111—120, sl. 4

3 Srednjovekovna zbirka Arheološkog odjeljenja Zemaljskog muzeja

4 Kovačević Jovan: Srednjovekovna nošnja balkanskih Slovena, SAN Posebna izdanja, knj. CCXV, Beograd 1953, str. 188, 205-6, 207-9

pojedini delovi srednjovekovne vlasteoske nošnje sačuvani kao relikti u narodnim nošnjama. Kao primer za to možemo uzeti pojas od metalnih delova, koji su, kao što vidimo na freskama iz raznih srpskih manastira, u srednjem veku nosili razni velikodostojnici⁵. Pojas od metalnih kositrenih delova postojao je i u ženskoj nošnji Livanjskog, Duvanjskog i Kupreškog polja u 19. veku pod imenom "pašajica", dok je u Dalmaciji njegov naziv "litar"⁶.

Iz arhivskih dokumenata srednjeg veka, uglavnom iz dubrovačkih arhivskih spisa, doznajemo ponešto o nošnji u Bosni i Hercegovini. Spominju se haljine ad modum bosnensem, spominje se pojas zvan Centura larga bosignana, što se najverovatnije opet odnosi na nošnju bosanskih feudalaca⁷. Za nas je dragocen podatak iz toga vremena da se narodna nošnja na čitavoj teritoriji Dalmacije, Bosne i Crne Gore izrađivala od grubog belog i sivog sukna, u Primorju zvanog "raša". Kao posebne vrste sukna spominju se "mrčina" i "modrina", u upotrebi u Primorju u 14. i 15. veku⁸.

Ovi podaci upoznavaju nas samo delimično sa nošnjama u Bosni i Hercegovini i na osnovu njih ne možemo dobiti celovitu sliku o načinu odevanja na našoj teritoriji, niti pak možemo sagledati kontinuirani razvoj narodnih nošnji, kako kroz srednji vek, tako ni u docnijem periodu od 16. veka pa, može se reći, sve do 19. veka. Iz 16. veka nalazimo vrlo blede podatke o našoj narodnoj nošnji kod B. Kuripešića, najstarijeg našeg putopisca iz turskog perioda, iz kojih saznajemo da se "hrišćani obiju vjerozakona odijevaju isto kao i Turci, a razlikuju se samo po tome što ne briju glave kao Turci"⁹. To je sve. Evlija Čelebija, koji je u 17. veku prolazio kroz Bosnu, ostavio nam je u svom putopisu podatke o nošnji toga vremena, uglavnom sarajevskoj¹⁰. Kako su društvene i političke prilike uticale na promene u nošnji pokazuju razni propisi i carske odredbe u 18. veku, koji su određivali boju i pojedine delove odela koje su smeli nositi hrišćani, a koje, opet, muslimansko i tursko stanovništvo¹¹.

---

5 Kovačević Jovan: nav. delo, str. 54, tab. 38

6 Marković Zorislava: Narodna nošnja na Kupresu, GZM 1954, sv. za etnologiju, str. 107; Čulić Zorislava: Narodne nošnje u Livanjskom polju, str. 162, 176

7 Jireček Constantin: Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, Wien 1914, str. 21-22

8 Jireček C: nav. delo, str. 19

9 Kuripešić Benedikt: Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju 1530, Sarajevo 1950, str. 23

10 Čelebija Evlija: Putopis o srpskim zemljama u 17 vijeku, Spomenik kraljevske akademije, Beograd, XLII, str. 19-20

11 Bašagić Redžepašić Safetbeg: Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (od 1463-1850), Sarajevo 1901, str. 116-7; Skarić Vladislav: Jedna naredba o rajinom odjelu iz doba otomanske vladavine, GZM, Sarajevo 1902, str. 557-9; Mladenović Ljubica — Benac Alojz: Sarajevo u doba turskog

Period 19. veka, pored toga što nam je vremenski bliži, obiluje većim brojem podataka nego raniji. To su uglavnom putopisi naših i stranih putopisaca koji su nam katkad ostavljali i detaljne opise pojedinih nošnji. U većini putopisa zabeleženi su podaci o gradskoj nošnji, ali ima i opisa seoske nošnje. Naročito su u tom pogledu vredni putopisi Ivana fra Jukića, Ivana Kukuljevića - Sakcinskog i Matije Mažuranića¹². Nošnje o kojima oni govore u prvoj polovini 19. veka nalazimo sa manjim izmenama u upotrebi u narodu i krajem toga veka. Iz druge polovine 19. veka, odnosno s kraja tog perioda, sačuvan nam je i veći broj originalnih narodnih nošnji iz raznih krajeva Bosne i Hercegovine¹³.

Od 19. veka do danas mnogo nam je lakše pratiti razvoj narodnih nošnji na našoj teritoriji, jer pored brojnije stručne literature, koja se javlja od kraja 19. veka, nailazimo i na intenzivnu živu upotrebu starije nošnje u mnogim krajevima Bosne i Hercegovine. Pored toga, još je veoma živa i tradicija o starijoj nošnji, tj. onoj iz druge polovine 19. veka, kako tamo gde se nošnja još održavala, tako i tamo gde je postepeno iščezavala u vremenu između prvog i drugog svetskog rata.

VRSTE MATERIJALA ZA NARODNE NOŠNJE

Do kraja 19. veka narodna nošnja seoskog stanovništva bila je najvećim delom domaće proizvodnje. Izrađivale su je žene na selu, a neke delove su radile seoske i gradske zanatlije. Materijali za nošnju izrađivani su od vune, lana, konoplje i kože.

Od lana i konoplje tkalo se platno za osnovne delove: košulju, gaće, kao i za ženske marame za pokrivanje glave. Čisto laneno platno uzimalo se obično za praznične delove, dok su se za svakidašnje delove mešali lan i konoplja. Pamuk, koji je u 19. veku bio u velikoj upotrebi u građanskoj nošnji, ulazi postepeno u upotrebu i na selo krajem 19. veka, i to najpre u srednju i istočnu Bosnu, Posavinu i Hercegovinu. Stanovništvo zapadne Bosne i planinskih krajeva ostalo je pri upotrebi lanenog platna i u prvoj

---

feudalizma, Sarajevo 1954, str. 74-5

12 Jukić fra Ivan: Putovanje po Bosni 1843, Kolo, članci za literaturu, umjetnost i narodni život, Zagreb 1847; Kukuljević-Sakcinski Ivan: Putovanje po Bosni, Zagreb 1858; Mažuranić Matija: Pogled u Bosnu ili kratak put u onu Krajinu učinjen 1839 - 40 po jednom Domorodcu, Zagreb 1842

13 Zbirka narodnih nošnji Etnografskog odeljenja Zemaljskog muzeja

polovini 20. veka.

Pamuk se najpre mešao sa konopljom i davao mešano platno, tzv. mješavu, za razliku od čistog lanenog, zv. prteno ili prtenina. Sa upotrebom pamuka i tkanjem "mješave", čisto laneno platno ili mešano s konopljom služi sada za svakidašnje delove nošnje, dok se od "mješave" izrađuju praznični delovi. Isti je slučaj docnije, odnosno već početkom 20. veka, kada se izrađuje i čisto pamučno platno za košulje i gaće, koje služi samo za prazničnu nošnju. Kako se pamuk morao kupovati, to su ga prvo i počeli upotrebljavati na selu ekonomski jači slojevi stanovništva. Šira upotreba pamučnog platna počinje tek sa većom industrijskom proizvodnjom ovog materijala, koja je učinila da se u nekim krajevima, naročito u Hercegovini, prestalo izrađivati platno na selu, te ga je narod većinom kupovao.

Laneno platno tkano je uvek "u dva nita" i zbog svoje ravne površine davalo mogućnosti za izvođenje veza u boji po njemu. To se naročito vidi na košuljama u zapadnoj Bosni i Hercegovini. Mešano platno, kao i čisto pamučno, zbog tanje niti, omogućavalo je izvođenje raznovrsnijih tehnika tkanja, koje su platnu davale posebnu plastičnost. U srednjoj i istočnoj Bosni, kao i u Posavini naročito se mnogo izrađivalo platno sa "velikim" i "malim uzvodom", zatim "na kutije", "na šibe" itd. Pored toga tkano je i sasvim obično platno "u dva nita", zvano svuda "melez". Od meleza se obično izrađivale muške gaće i svakidašnje košulje.

Vuna je imala mnogo veću primenu u izradi nošnji, nego ijedan drugi materijal. Od nje se izrađivalo sukno, nevaljano i valjano, za sve gornje haljetke, kako letnje, tako i zimske. Pored toga prerađivana je za pletenje čarapa, tkanje ženskih pregača, tkanica i torbi. Kod svih etničkih grupa u Bosni i Hercegovini bilo je u opštoj upotrebi belo, crno i tamnoplavo valjano sukno. Napred već spomenute vrste sukna "raša", "mrčina" i "modrina", za koje se znalo u Primorju u srednjem veku, poznate su i u Bosni i Hercegovini još u 19. veku. Rašu, kao naziv za sukno bele i tamnoplave boje, nalazimo u čitavoj Hercegovini. Ovaj naziv prenet je docnije, odnosno početkom 20. veka i na fabrički materijal, jednu vrstu crnog satena, koji se upotrebljavao za ženske suknje u Hercegovini, a i za ženske dimije u okolini Sarajeva. Mrčina i modrina su u Bosni i Hercegovini nazivi za ženske zimske duge haljine. Mrčina označava haljinu od crnog valjanog sukna i to kod srpskog stanovništva u zapadnoj Bosni i istočnoj Hercegovini,

dok je naziv modrina sačuvan za istu takvu haljinu samo od tamnoplavog sukna kod hrvatskog stanovništva zapadne Bosne, odnosno u Livanjskom i Duvanjskom polju. Ovde vidimo kako se naziv materijala za odelo vremenom identificirao sa samim odevnim elementom i tako nam se sačuvao od srednjeg veka do naših dana.

Od sukna su izrađivani svi gornji muški i ženski haljeci: zubuni, haljine, gunjevi, džoke, gunjići, čakšire, tozluci. Sukno su tkale same žene, a valjano je na primitivnim stupama za valjanje sukna, kojih je bilo na mnogim rečicama i potocima u Bosni i Hercegovini¹⁴.

Pored valjanog, u Bosni se izrađivalo i nevaljano sukno i to od singave i erne vune. Ovo je sukno tkano uvek »u četiri nita«, kao i valjano, samo sa raznovrsnijim tehnikama, koje su mu davale i posebnu strukturu. Naročito je bilo uobičajeno tkanje "na džever" (u vidu riblje kosti) i "na sitnu kocad" (kao pčelinje saće) i to od singave vune, dok se od crne izrađivalo mahom obično, sa glatkom površinom ili "na džever". Ovo sukno upotrebljavano je isključivo za muške pelengaće, zvane u celoj Bosni šalvare ili šarvale¹⁵.

Ovde treba spomenuti još jednu vrstu sukna, koja nije bila domaći proizvod naših ljudi, već se uvozila, ali je narod upotrebljavao. To je tzv. bugarsko sukno, debelo sukno mrke boje, koje sa naličja ima rese od vune. Ovo je sukno bilo skupo i kupovali su ga samo imućniji ljudi na selu. Bilo je u upotrebi u našim posavskim krajevima. Od njega su seoske terzije izrađivale ženske kratke gunjiće i duge zimske haljine, kao i muške gunjeve.

Koža se u narodnim nošnjama Bosne i Hercegovine upotrebljavala najviše u sirovom stanju, neprerađena, već samo osušena. Od teleće, goveđe, kozje i svinjske kože izrađivani su opanci oputari, zvani: putravci, oputnjaci, fašnjaci, na prijeplet opanci - zajednička obuća svih stanovnika na selu u Bosni i Hercegovini. Oputa kojom su se pleli ovi opanci bila je obično od tanje ovčje ili kozje kože. Oputnjake su izrađivali ljudi, a bilo je i žena koje su ih znale raditi. Kad je reč o opancima, treba reći da su se pored oputara upotrebljavali u mnogim krajevima i opanci od "učinjane" kože, koje su izrađivali opančari po gradovima i manjim mestima. Ove opanke nosili su mlađi i

¹⁴ Drljača Dušan: Valjanje i stapanje sukna u BiH, GZM, Sarajevo 1959, sv. za etnologiju, str. 61-76

¹⁵ Od crnog sukna nosili su šalvare stanovnici zapadne, srednje i istočne Bosne. Singave šalvare nalazimo kod srpskog i hrvatskog stanovništva oko Travnika, u Rami i Imljanima.

imućniji ljudi krajem 19. veka, dok se nisu pojavile cipele u narodnim nošnjama. Tada one postaju obuća i to praznična, kod ovog sloja stanovništva, dok siromašniji i srednji slojevi uzimaju učinjane opanke, koji postaju jeftiniji od cipela. "Učinjani" opanci bili su najviše u upotrebi u srednjoj i istočnoj Bosni i Posavini. Stanovništvo Hercegovine i zapadne Bosne ostalo je i dalje pretežno kod upotrebe oputnjaka. U Hercegovini se kao novina, u vremenu između dva rata, umesto kožne opute pojavljuje lanena usukana oputa.

Opanci od "učinjane" kože izrađivani su najviše u Sarajevu, Visokom, zatim u Travniku, Jajcu, Banja Luci, Bugojnu, Tuzli, Brčkom, Bijeljini. Sarajevski opanci, zv. sarajski, kao i visočki imali su svoj poseban stil i razlikovali se od travničkih "šabara" i brčanskih "bijelih" opanaka¹⁶.

Od ovčje kože zajedno sa runom izrađivali su se muški kožusi, zv. kožuni ili guberi, u upotrebi kod srpskog stanovništva zapadne Bosne¹⁷. U Posavini su poznati ženski "kožušci", kao proizvod majstora kožuhara¹⁸.

Ovde treba spomenuti još dva karakteristična odevna elementa u muškoj nošnji, rasprostranjena kod svih etničkih grupa na našoj teritoriji. To je pojas zv. bensilah i torba "šarpelj". I ove delove izrađivali su majstori sarači po gradovima, pa su se prema imovnom stanju vlasnika i doterivali. Imućni su nosili bensilahe od crvene kože, pulane olovnim pulijama, dok su šarpelji takođe pulani, naročito u zapadnoj Bosni, ili ukrašeni "papcima" od jelena, u Posavini¹⁹.

Pored materijala domaće proizvodnje, u narodnim nošnjama na našoj teritoriji nalazimo krajem 19. veka u manjoj meri i materijale manufakturne i fabričke proizvodnje. Tkanine manufakturne proizvodnje uvezile su se još u srednjem veku u Bosnu i sa Istoka i sa Zapada²⁰. Dolazile su nam posredstvom dubrovačkih trgovaca, koji su pored ovih stranih, donosili i svoje proizvode u Bosnu, jer se dubrovačka ткачка

---

16 Marković Zorislava: Prerada kože i izrada opanaka u Visokom, GZM, Sarajevo 1953, nova serija sv. VIII; Marković Zorislava: Narodna nošnja u okolini Travnika, GZM, Sarajevo 1954 nova serija sv. IX, str. 118; Čulić Zorislava: Narodna nošnja u Posavini I, GZM, Sarajevo 1956, sv. za istoriju i etnografiju, str. 74

17 Čulić Zorislava: Narodna nošnja u Imljanima, GZM, Sarajevo 1962, sv. za etnologiju, str. 105, 113; Čulić Zorislava: Narodne nošnje u Livanjskom polju, str. 172

18 Čulić Z.: Narodna nošnja u Posavini III, GZM, Sarajevo 1959, sv. za etnologiju, str. 18; Čulić Z.: Narodna nošnja u Posavini II, GZM, Sarajevo 1957, sv. za etnologiju, str. 15 sl. 11 i tab. 5

19 Čulić Z.: Narodna nošnja u Posavini I, str. 84-5, sl. 12

20 Kovačević J.: nav. delo, str. 186

proizvodnja bila razvila do te mere da je postala konkurent i čuvenoj mletačkoj izradi skupocenih tkanina²¹. Od ovih materijala najviše se upotrebi javali somot i crvena čoha. Ove tkanine nalazimo i krajem 19. veka u narodnim nošnjama i to najviše kod imućnijeg seoskog stanovništva. U celoj Hercegovini, zapadnoj i srednjoj Bosni, poznate su ječermice od crvene čohice kod muškaraca; u zapadnoj Hercegovini imućnije devojke nosile su "sadake" od crvene čohice, i to praznikom, za razliku od crnih suknenih zubuna koji su bili u redovnoj upotrebi; ženski "svitni zubuni" u istočnoj Hercegovini izrađivani su od svetlozelene čohice, dok su raskošne muške dolame bile od zelene ili crvene čohice²².

Posle turskih osvajanja naših krajeva, sa novim valom orijentalnog kulturnog inventara, dolaze u upotrebu i novi materijali. Njihova prvenstvena primena ispoljava se u nošnji građanskog i feudalnog staleža, da se postepeno proširi i na seosko i to najpre islamizirano stanovništvo. Najrasprostranjeniji materijal, koji nalazimo i u seoskim nošnjama nekih krajeva u 19. veku, jesu "aladža" i "šamaladža". To je pamučna ili svilena prugasto tkana materija, tamnocrvene ili tamnoplave i bele boje. Od nje se najviše izrađivale ženske ječermice i kratke ili duge anterije. Ječermice od aladžice ušle su u upotrebu i kod srpskog i hrvatskog stanovništva srednje Bosne.

Pored aladžice i šamaladžice, veliku upotrebu imao je i "atlas", jedna vrsta svilenog satena, u svetlijim ili tamnijim bojama. Od njega se u gradu izrađivale ženske libade, salte, anterije, ječermice, a nalazimo ga i na selu, mahom u muslimanskim ženskim nošnjama.

Pored crvene čohice koja je bila stalno u upotrebi, ali u tursko doba dozvoljena samo povlašćenoj feudalnoj klasi, za nemuslimansko stanovništvo propisana je bila crna čoha za pravljenje odela²³. U 19. veku, a naročito krajem toga perioda, crna čoha upotrebljavala se i kod seoskog muslimanskog i nemuslimanskog stanovništva za praznične delove nošnje. Tako je nalazimo u srednjoj i istočnoj Bosni i Posavini kod imućnijeg stanovništva za izradu ječermice, fermena, koparana i čakšira.

Dalji uticaji koji su uneli veće promene u narodne nošnje Bosne i Hercegovine, došli su posle austrijske okupacije 1878. godine. Otada ulazi u većoj meri u upotrebu fabrički materijal za pojedine delove nošnje. Pored pamučnog platna, na selu se najviše

---

21 Kovačević J.: nav. delo, str. 206-9

22 Bratić Tomo: Narodna nošnja u Hercegovini, GZM, Sarajevo 1906, sv. XVIII, str. 232-34

23 Bašagić Redžepašić Safetbeg: nav. delo, str. 116-7

upotrebljava crni saten zv. u Bosni "glot" i to za ženske suknje i dimije kod srpskog i hrvatskog stanovništva srednje Bosne, istočne Bosne, Posavine i Hercegovine. U zapadnoj Bosni suknje od ovog materijala počele su se nositi tek pred drugi svetski rat. Muslimanske žene po selima upotrebljavaju šareni fabrički pamučni materijal, zv. basma, za dimije i bluže.

Sa novim materijalima koji su ulazili u upotrebu, dolazili su i novi krojevi pojedinih haljetaka, a sa njima i nova terminologija. Tako na teritoriji Bosne i Hercegovine možemo uočiti mnogobrojne i različite nazive za pojedine delove nošnje. Pored sačuvanih starih slovenskih, i u manjoj meri romanskih, ima veliki broj orijentalnih naziva u nošnjama (ječerma, fermen, džemadan, koparan, bošča, fes, zubun, itd., itd.). Posle austrijske okupacije u većoj meri prodiru i nemački nazivi, zajedno sa zapadnom modom, ali se oni zadržavaju više u gradovima, a mnogo manje u selima. Nalazimo ih mahom u našim posavskim krajevima i u nekim hrvatskim nošnjama srednje Bosne (ječerma "ala franga" oko Bugojna. Fojnice, Kreševa, Kraljeve Sutjeske i Vareša; "lajb«" u Posavini, itd.). Orijentalni nazivi uz stare slovenske čine i dalje glavnu terminologiju u narodnim nošnjama u Bosni i Hercegovini.

TIPOVI I VARIJANTE NARODNIH NOŠNJI

Posmatrajući sve narodne nošnje na našoj teritoriji možemo, pre svega, uočiti razliku u načinu odevanja između gradskog i seoskog stanovništva. Nošnja po gradovima ujednačena je na čitavoj teritoriji, te čini grupu za sebe. Razlike koje su postojale između pojedinih nacionalnih grupa u okviru gradske nošnje nisu uticale bitno na njen osnovni stil.

Seoske nošnje na našoj teritoriji se mnogo više međusobno razlikuju. Diferencijacija ovde ide u nekoliko pravaca. Pre svega, postoje bitne razlike u načinu odevanja između pojedinih širih geografskih oblasti, a te razlike se ogledaju u kroju osnovnih delova, u ornamentici i načinu nošenja pojedinih delova. Tako se izdvajaju, po osobenostima u nošnjama, oblasti: zapadna Bosna sa Hercegovinom kao jedna celina; srednja i istočna Bosna također kao posebna celina i, treća, Posavina, koja čini celinu za

sebe. Prema ovoj podeli imamo **tri glavne grupe**, odnosno tri tipa seoskih nošnji: nošnje zapadne Bosne i Hercegovine, koje možemo nazvati jednim imenom - **dinarske nošnje**; zatim dolaze **srednjobosanske nošnje**, uključujući tu i nošnje istočne Bosne; treće su **posavske nošnje**. Posebnu grupu kao što smo spomenuli, čine **gradske nošnje**.

U svakoj od navedenih oblasti živi stanovništvo svih triju nacionalnosti, tj. Srbi, Hrvati i Muslimani, podeljeno na manje etničke grupe, koje imaju svoje posebne specifičnosti uslovljene često različitim etničkim razvitkom, socijalno-ekonomskom strukturom i geografskim položajem kraja koji nastanjuju. Uslovljena ovim faktorima, i nošnja svake pojedine etničke grupe formirala se vremenom sa izvesnim svojim specifičnostima, koje joj daju lokalno obeležje, ali je u osnovi zadržala karakteristike cele grupe nošnji na određenom geografskom području. Ove specifičnosti nošnje svake pojedine etničke grupe ispoljavaju se u manjim detaljima pojedinih odevnih elemenata, u njihovoj boji ili načinu nošenja, te u odnosu na tip nošnji sa tog područja čine njihove *varijante*.

Da vidimo najpre koje su i kolike granice prostiranja svih triju navedenih grupa nošnji. Pokušaćemo ovde da damo njihove okvirne granice, a zatim da u okviru svake grupe nošnji navedemo i pojedine varijante.

Dinarske nošnje. Prva grupa, odnosno dinarske nošnje imaju najveći obim prostiranja. Obuhvataju prostor zapadne Bosne, odnosno predele u sklopu dinarskog planinskog masiva (po tome ih i možemo zvati dinarskim nošnjama), zalazeći dublje na istok u Bosnu sve do oblasti Imljana, Banjalučke Vrhovine, pa preko Travnika do Rame. Na sever granica ide severnim padinama Grmeča, pa preko Banjaluke, odnosno Potkozarja do Prnjavorske župe. Na jugu se granica prema Hercegovini gubi i produžava u samu Hercegovinu, zahvatajući, pored nje, i deo Bosne oko Foče i Čajniča, sve do reke Lima. U ovoj široko rasprostranjenoj oblasti nailazimo na veći broj varijanata u nošnjama kod srpskih i hrvatskih etničkih grupa, dok su muslimanske nošnje na celoj teritoriji ujednačene do te mere da ih možemo ubrojiti sve u jednu varijantu. Od srpskih i hrvatskih nošnji tu spadaju: imljanska, zmijanjska, Banjalučke Vrhovine, prnjavorska, debeljačka, janjska, sasinska, kupreška, livanjska, glamočka, grahovska, podgrmečka, bihačka, ramska. U Hercegovini se odvajaju dve varijante: "umska" i brdska. "Umska"

nošnja zahvata uglavnom zapadni i srednji deo Hercegovine, uključujući tu okolinu Mostara, Konjica, Stoca, Ljubinja i Ljubuškog, dok se brdska prostire u istočnim delovima, zahvatajući i pomenute delove Bosne oko Foče i Čajniča²⁴. "Umska" nošnja je ista i kod srpskog i kod hrvatskog stanovništva, a također i kod muslimanskog oko Čapljine, Podveležja i južnih delova planine Bjelašnice. To su muslimani stočari, koji u odnosu na ostalo muslimansko stanovništvo u Hercegovini čine posebnu grupu, kako po nošnji tako i po ostalim etničkim karakteristikama²⁵.

Srednjobosanske nošnje zahvataju predele u dolini reke Bosne, počev od njenog izvora kod Sarajeva, pa sve do Maglaja, odnosno do planine Ozrena, protežući se na istok preko Ozrena i ogranaka planine Majevice do reke Drine, koja čini istočnu granicu; na zapadnoj strani, levo od reke Bosne, ove se nošnje pružaju dolinom Lašve do Travnika, zahvatajući ceo prostor između Lašve i reke Vrbasa, odnosno predele oko Bugojna, Vakufa Gornjeg i Donjeg, a zatim dalje prema Fojnici i dolinom Lepenice sve do granice prema Hercegovini, odnosno do Ivan planine. Južno od Sarajeva ove nošnje protežu se i na planine Bjelašnicu, Treskavicu i Jahorinu i izbijaju na Drinu kod Goražda. I u ovoj širokoj oblasti nailazimo na brojne varijante srpskih i hrvatskih nošnji, dok su muslimanske ujednačene isto kao i u dinarskim nošnjama. Tako na ovom prostoru razlikujemo nošnje: ozrensku, tuzlansku, birčansku, sprečansku, srebrničku, osačansku, varešku, sutjesku (oko Kraljeve Sutjeske), glasinačku, višegradsku, a u dolini Bosne sarajevsku, lepeničku (ovde spadaju nošnje Kiseljaka, Kreševa i Fojnice), zatim bugojansku, travničku, žepčansku i zeničke Vrhovine. Od muslimanskih nošnji ovde se izdvajaju nošnje sa Bjelašnice i iz zeničke Vrhovine.

Posavske narodne nošnje rasprostranjene su u pojasu duž desne obale reke Save, kao i u donjem toku reke Une. U unutrašnjosti Bosne ove nošnje produžuju se, negde manje negde više, do ogranaka visokih planina. Tu spadaju nošnje iz oblasti Knežopolja, Timara, Lijevo polje, Dervente, pa na jug do ogranaka planine Borje, zahvatajući okolinu Teslića, Tešnja i Doboja. Na desnoj strani Bosne tu spadaju nošnje iz okoline

---

24 Bratić T.: nav. delo, str. 229

25 Popović Cv. - Marković Z.: Stočari »Baliže« kod Čapljine i Ljubuškog, GZM, Sarajevo 1955, str. 147-158

Modriče, Bosanskog Šamca, Brčkog, Gradačca, pa sve do Semberije, obuhvatajući i nju. To su sve varijante srpskih i hrvatskih posavskih nošnji, dok je sa muslimanskim nošnjama isti slučaj kao i kod ranijih grupa, odnosno one su ujednačene na čitavom ovom području.

Elementi posavskih nošnji prodirali su i dublje u Bosnu kod dinarskog stanovništva, ali sporadično. Razlog ovome leži najviše u ekonomskom i privredno jačem položaju posavskih krajeva, koji su bili uvek privlačna tačka za planinsko stočarsko stanovništvo radi ishrane ne samo njihove stoke već i njih samih. Ta povremena pomeranja planinskog stanovništva u župne severne predele učinila su da su se elementi posavske nošnje infiltrirali u granične dinarske nošnje prema Posavini.

DINARSKE NOŠNJE

Da bi se mogle bolje sagledati razlike u nošnjama svih navedenih grupa na našoj teritoriji, daćemo u najkraćim crtama glavne karakteristike svake grupe nošnji posebno, osvrćući se istovremeno i na specifičnosti pojedinih varijanti, gde to bude potrebno.

Glavne karakteristike dinarskih nošnji kod žena jesu: lanena duga košulja, izjedna krojena, sa umetnutim pravim klinima ispod ruke, vezena na skutima pozadi, na rukavima i na prsima. Vez je izveden uvek vunom u četiri boje kod srpskih i mahom u dve boje kod hrvatskih nošnji. Motivi su geometrijski. Izuzetak čine košulje u Zmijanju, vezene samo tamnoplavom vunom. Specifičnosti košulja srpskih nošnji u zapadnoj Bosni je da imaju našivene trake crvenog platna, "maveza", oko veza na rukavima i prsima. Muslimanske košulje u dinarskoj oblasti nemaju veza.

Gaće su obavezni svakidašnji deo ženske nošnje samo kod hrvatskih i muslimanskih grupa; u srpskim nošnjama pak samo o venčanju, prilikom smrti i na zborovima. Uvek su od lanenog grubljeg platna, širih nogavica, skupljenih pod kolenom. U Hercegovini su tkane i od vune, za zimu.

Od gornjih vunениh haljetaka najvažniji su zubun, haljina i pregača. Zubun je uvek od valjanog sukna, kod devojaka pretežno bele, a kod udatih žena crne ili tamnoplave boje. U srpskim nošnjama zapadne Bosne specifični su tamnoplavi zubuni i

za devojke i za udate žene, dugi do kukova, bogato ukrašeni vezom i čohom u boji²⁶. Hrvatski zubuni su sa mnogo manje veza, pretežno od crnog sukna, dugi do kolena²⁷. U Hercegovini su zubuni crni u zapadnom, a tamnoplavi u istočnom delu. Vez je vrlo skroman, uz rubove²⁸.

Zimska duga haljina je od belog sukna za devojke i od crnog ili tamnoplavog za udate žene. To su, napred već spomenute, mrčine i modrine. Ta haljina je duga do gležanja, otvorena spreda, sa umetnutim kosim "klinima" ispod ruke. Ima duge uske rukave. U zapadnoj Bosni, u srpskim nošnjama haljine su vezene i ukrašene čohom u boji, kao i zubuni. U hrvatskim nošnjama vez na haljinama sveden je na uske bordure oko rukava i manje aplikacije od čohu na prsima. U Hercegovini je takođe vez na haljinama uz rubove. Kod muslimanskog stanovništva dinarske oblasti ove haljine nisu uobičajene, izuzev grupe stočara oko čapljinu i u Podveležju, koji su nosili iste haljine kao i ostali u humskoj nošnji. Pregače, tkane od vune u boji, izrađivane su u dve tehnike: ćilimskoj ili "iveranjem" i "nizanjem" ili "prebiranjem". Iverane su bogato ornamentisane geometrijskim motivima i nosile su ih devojke i mlade žene, i to kod srpskog stanovništva u zapadnoj Bosni i istočnoj Hercegovini, a kod hrvatskog jedino u sasinskoj, debeljačkoj i banjalučkoj nošnji. "Prebirače" pregače u upotrebi kod starijih žena samo, nemaju ornamentike, izuzev uskih poprečnih pruga. I "iverane" i "prebirane" pregače su potkićene bogatim resama od vune kod pomenutih srpskih i hrvatskih nošnji. Ostalo hrvatsko stanovništvo zapadne Bosne i zapadne Hercegovine nosilo je pregače od tamnocrvene vune, bez resa unaokolo i bez ikakvih šara. U nekim srpskim i hrvatskim nošnjama dinarske oblasti specifičnost predstavlja upotreba dveju pregača, prednje i zadnje. Nalazimo ih u zmijanjskoj, prnjavorskoj, debeljačkoj i sasinskoj nošnji. Male su, sa jako dugim i gustim resama od vune, koje sežu do bedara. Nose ih samo udate žene. Muslimansko stanovništvo nema u ženskoj nošnji uopšte pregaču kao odevni elemenat, ni u dinarskoj oblasti ni u drugim krajevima Bosne i Hercegovine.

Čarape u svim ženskim dinarskim nošnjama su od vune, duge do kolena, pletene u dve tehnike: na pet igala i jednom iglom, tj. na poplet. Obe ove tehnike karakteristične

26 Po ornamentici se izdvajaju ženski zubuni u Janju, od crnog sukna, sa apliciranim spiralnim motivima od čohu u boji.

27 Od njih se jedino razlikuju zubuni u sasinskoj hrvatskoj nošnji oko Sanskog Mosta, koji su bogato vezeni kao i u srpskim nošnjama zapadne Bosne.

28 U "Umskoj" nošnji u srednjem delu Hercegovine, namesto dugih zubana nošene su kratke suknene »ćurdije« bele ili crne boje. Ove ćurdije nosile su i muslimanske žene oko Čapljinu i u Podveležju, kao i na južnim obroncima planine Bjelašnice.

su za celu Bosnu i Hercegovinu. U zapadnoj Bosni čarape su pretežno od crne i crvene vune, najčešće sa rombičnim motivima. U Hercegovini su od bele i crne, prošarane manje drugim bojama, istovetne kod svih nacionalnih grupa, tj. srpske, hrvatske i muslimanske.

Nošnju na glavi čini crvena kapica, plića ili dublja, pokićena novčićima kod devojaka. Udate žene preko kape prebacuju četvrtastu belu maramu, zvanu najčešće "krpa", na celom dinarskom području. Krpe su vezene vunom u boji, naročito kod srpskog stanovništva. Ornamentika na njima je mahom vegetabilna. I one su ukrašavane crvenim "mavezom" kod srpskog stanovništva zapadne Bosne. Kod ovog stanovništva udate žene nisu nosile kape, već samo "krpe". Mladinske kape, pokićene starim novcima, različite su kod svake etničke grupe²⁹.

Mušku dinarsku nošnju karakterišu: košulja od lana, istoga kroja kao i ženska, samo duga do kolena i vezena belim koncem. Kod srpskog stanovništva Banjalučke Vrhovine, te oko Drvara, bilo ih je vezenih u boji, kao ženske. Kod muslimanskog stanovništva nisu vezene. Gaće su uskih nogavica u srpskim nošnjama, a u hrvatskim i muslimanskim kraćih širih nogavica i većeg tura.

Od gornjih haljetaka ovde ulaze: zubun, kožun i haljina. Zubun je kratak do struka, od belog ili crnog sukna, a u srpskim nošnjama ponekad i od tamnoplavog. Nema mnogo veza. Kožuni su od ovčje kože sa runom, bez rukava, dugi do ispod kukova. U upotrebi su samo kod srpskog stanovništva zapadne Bosne.

Haljina muška ili gunj najčešće je od crnog sukna, duga do pojasa ili do bedara. Ima duge rukave; spreda je otvorena. Ukrašena je crvenim gajtanima kod srpskog i hrvatskog stanovništva, a kod muslimanskog i zelenim.

Ječerma od čohe sa tokama od srebrnih pucadi nosila se praznikom. U upotrebi je kod svih etničkih grupa na čitavom dinarskom području. Preko gaća nosile su se šalvare ili čakšire. U srpskim nošnjama zapadne Bosne šalvare su imale duge uske nogavice, potkićene resama po dnu. Čakšire su bile od belog, crnog ili tamnoplavog sukna, uskih nogavica, malog tura, ukrašene vezom od crvenog gajtana u srpskim i hrvatskim nošnjama i još zelenim gajtanom u muslimanskim.

Čarape u dinarskim muškim nošnjama, duge do kolena, uvek su razrezane sa

---

²⁹ Po osobenosti izdvaja se "vindelj" udatih žena u sasinskoj nošnji kod Sanskog Mosta. U Hercegovini je specifična mladinska kapa zvana "ujačina" ili "ovrljina".

strane i skopčavaju se kukicama. Boje su im kao i u ženskih. Posebno se ističu tzv. skrletne čarape kod imućnijih ljudi u zapadnoj Bosni, odnosno oko Glamoča, Drvara, Grahova, ukrašene čohom i vezom po njoj. U Hercegovini su karakteristični tozluci od valjanog sukna, vrsta dokolenica, bele boje.

Oko pasa opasivan je crveni vuneni pojas, kod Muslimana zeleni, ili pak tkanica crne ili višnjeve boje.

Muška nošnja na glavi ujednačenija je nego ženska. Osnovu čini crvena kapa, a preko nje crven vuneni šal omotan oko glave. Kod srpskog stanovništva u zapadnoj Bosni kape su plitke, ukrašene crnim vezom i nose se većinom bez crvenog šala okolo. Hrvatsko i muslimansko stanovništvo ima dublje kape, tamnije crvene boje. Ispod ove kape muškarci obavezno nose belu kapu od valjane vune ili pletenu od pamuka. To je poznati "ćulah" ili "bjelkapa". U Hercegovini je posle ustanka 1875. godine ušla u upotrebu crnogorska plitka kapa, zvana "zavrata", optočena crnim satenom. Nosile su je čak i mlade devojke u istočnoj Hercegovini³⁰. U svim muškim dinarskim nošnjama nalazimo u upotrebi kožni široki pojas, zvan bensilah, a takođe i kožnu torbu. Ove elemente susrećemo takođe i u ostalim nošnjama Bosne i Hercegovine.

Karakteristike u dinarskim nošnjama, koje uočavamo krajem 19. veka, u daljem razvoju od početka 20. veka postepeno se gube, sa upotrebom novog fabričkog materijala i novih krojeva, što je osnovno u određivanju jedne nošnje. Tako u vremenu između prvog i drugog svetskog rata nestaje postepeno veza na ženskim i muškim košuljama, dužina košulja se skraćuje, a rukavi skupljaju u "jačicu". Kod žena ulaze u upotrebu "carze", tj. gornje vunene haljine sa nabranom suknjom, primljene od susednog stanovništva Dalmacije i Like. Ove carze vremenom se počinju izrađivati od crnog satena - "glota", a zatim se i skraćuju u običnu crnu nabranu suknju. Ovaj proces se naročito ubrzava posle drugog svetskog rata i zahvata sve nošnje srpskog i hrvatskog stanovništva dinarske oblasti. Tako crna nabrana suknja postaje tu u neku ruku karakteristična nošnja. U muslimanskim ženskim nošnjama pak nailazimo na sve veći uticaj gradske muslimanske nošnje, ispoljen u upotrebi dimija i bluza od kupovne "basmе", kao i jemenija sa štampanim ukrasnim motivima na glavi. U mnoga sela bliža gradskim naseljima ulazi u upotrebu, i "zar".

---

30 Bratić T.: nav. delo, str. 236

Promene su zahvatile i muške nošnje u dinarskoj oblasti. Pored elemenata orijentalne nošnje: fermena, džemadana i koparana, koji su prodrli u hrvatske, a naročito u muslimanske nošnje ovde, i to pretežno kod irnućnijeg stanovništva, kod srpskog stanovništva ulaze u upotrebu "krožeti" iz Dalmacije. U docnijem procesu između dva rata prodiru postepeno elementi gradskog načina oblačenja, što se naročito pojačava posle drugog svetskog rata. Od karakteristične dinarske nošnje zadržale su se najviše crvene kapice u Bosni i "zavrata" u Hercegovini, tako da se jedino po tome mogao poznati stanovnik ovih krajeva.

SREDNJOBOSANSKE NOŠNJE

Posebne karakteristike imale su srednjobosanske nošnje. U ženskim nošnjama tu na prvo mesto dolaze košulje od "uzvodnog" pamučnog ili mešanog "beza", duge do gležanja, sa nabranim klinima ispod ruke, koji ih čine vrlo širokim. Gaće su po kroju iste kao i u dinarskim nošnjama, a u upotrebi su kod svih etničkih grupa obavezno.

Zubun, kao najvažniji gornji haljetak, ovde nije ujednačen kao u dinarskim nošnjama³¹.

Neke nošnje ove oblasti nemaju zubune, već kratke gunjiće ili čerme. Ovi su od crnog sukna uvek, ukrašeni crvenim gajtanima, kao u hrvatskoj nošnji oko Žepča, ili, pak, bez veza, kao u istočnoj Bosni u Birču³².

Pregača u srednjobosanskim ženskim nošnjama takođe nije bila svuda uobičajen haljetak³³. U nošnjama oko Žepča, Tuzle, te oko Vareša, Kiseljaka, Fojnice i Kreševa

---

31 U hrvatskim nošnjama oko Travnika nailazimo isključivo na beli sukneni zubun, dug do kolena, po kroju sličan dinarskom; u nošnji oko Kraljeve Sutjeske zubuni su od crnog sukna, nešto manji od travničkih; u srpskoj i hrvatskoj nošnji u okolini Sarajeva, pa preko Han Pijeska, sve do Srebrenice zubuni su kratki do kukova, ukrašeni vezom na "klinima" ispod ruke. Ovaj vez je vrlo živih boja u Sarajevskom polju, dok je u planinskim oblastima sveden na manju meru i tamnijih tonova. Zovu ga "čurdija" i predstavlja specifičnost sarajevske nošnje. Posebne pak karakteristike ima zubun u Osatu, koji se po načinu i tehnici ukrašavanja, kao i po ornamentici sasvim odvaja od srednjobosanskih.

32 Hrvatske nošnje u Kreševu, Fojnici, Kiseljaku, Busovači, zatim oko Vareša, nemaju uopšte sukneni haljetak preko košulje, već ječermu od "aladže" ili "atlasa", što govori o jakom uticaju gradske nošnje, koji je rano prodro u ove krajeve. To je razumljivo ako imamo u vidu da su ova mesta bila neka vrsta industrijskih rudarskih centara još u 19. veku i da život u njima nije bio pravi seoski. Više se mogu smatrati selima po muškoj nošnji, koja je bila sva od sukna.

33 Nailazimo je u okolini Sarajeva, pa na severoistok prema Srebrenici, Osatu zatim u dolini reke Spreče, u Birču, Kraljevoj Sutjesci, na Ozrenu i okolini Travnika. U ostalim krajevima srednje i istočne Bosne pregače nisu bile u upotrebi ni kod jedne etničke grupe. To su krajevi oko Žepča, Tuzle, Vareša, Fojnice, Kiseljaka, Kreševa.

pregače se nisu nosile. I ovde muslimanske žene nisu nosile uopšte pregače. Za razliku od drugih zimskih haljina kod dinarskog stanovništva, u srednjobosanskim nošnjama je karakterističan gunj ili "aljina", duga do kukova, od crnog sukna, dugih rukava, ukrašena crvenim gajtanom ili bez ikakvih ukrasa³⁴.

Od obuće, pored grublje pletenih opanaka oputnjaka, karakteristični su za sve nošnje opanci od učinjane kože, različitog oblika i boje kod svake pojedine nošnje³⁵. Čarape su duge do kolena svuda, mahom od crne vune, šarane raznim bojama, i to cvetnim motivima u istočnoj Bosni, dok oko Sarajeva nailazimo i na strogo geometrijske³⁶.

U nošnji na glavi kod devojaka su karakteristični crveni fesići, a kod žena razni oblici kotura ispleteni od pruća, preko kojih dolazi četvrtasta marama, mahom bela, bez veza³⁷.

Muške nošnje u ovoj grupi su mnogo ujednačenije nego ženske, bez obzira na izvesne specifičnosti kod pojedinih nošnji. Košulje su takođe od "uzvodnog" platna, bez veza, sa veoma širokim rukavima, naročito u sarajevskoj nošnji. I kod muških i kod ženskih košulja karakteristične su "kerice" od konca po rubu rukava. Gaće, za razliku od dinarskih, ovde su svuda vrlo širokog tura, naročito kod muslimanskog stanovništva.

Od suknenih haljetaka glavni su gunjić ili džoka, džemadan, gunj i čakšire ili šaljvare. Svi su ovi haljeci od crnog sukna, ukrašeni crvenim ili modrim gajtanima kod srpskog i hrvatskog stanovništva, a još i zelenim kod muslimanskog.

Džoka je kratak haljetak, bez rukava, otvoren spreda; gunj je zimska odeća, kratak do pojasa, sa uskim dugim rukavima. U travničkoj hrvatskoj nošnji gunj je dug do kukova.

Za celu grupu nošnji i u istočnoj i u srednjoj Bosni karakteristični su kod

---

34 Izuzetak čine duge bele suknene haljine u travničkoj nošnji, slične dinarskim samo bez ikakvog veza. U muslimanskim nošnjama takođe ne nalazimo suknene haljetke, izuzev grupe stočara na Bjelašnici, gde su žene nosile kratke gunjeve od crnog sukna vezene crvenim gajtanom, iste kao i kod muškaraca.

35 U travničkoj nošnji poznati su opanci zvani »šabari«, u sarajevskoj »saraj-ski« u dolini Bosne sve do Zenice »visočki« opanci; u Kraljevoj Sutjesci nose se specifični crni kožni opanci izrađivani u Visokom, dok su u istočnoj Bosni u upotrebi opanci sa većim "kljunovima" došli uticajem iz Srbije.

36 U travničkoj i žepčanskoj nošnji čarape su sasvim bele. Posebnu karakteristiku u ženskoj nošnji oko Zepča čine debele crne uzice koje se omotavaju oko belih čarapa počev od gležanja sve do kolena, što ne nalazimo ni u jednom kraju na teritoriji Bosne i Hercegovine.

37 Pada u oči "koturača" udatih žena oko Zepča, vrlo visoka, ispletna od leskovog pruća, preko koje je zategnuta bela četvrtasta marama. I ovde se svuda marame za glavu kod žena nazivaju "krpe". U travničkoj nošnji, a takođe i u Rami karakteristične su vezene "počelice" ispod "krpe" koje nose udate žene.

muškaraca na glavi fesovi i oko njega crveni vuneni šalovi kod srpskog i hrvatskog stanovništva, a beli šarani peškiri kod muslimanskog. Fesovi kod hrvatskog stanovništva su sasvim tamne boje, gotovo crni, kod srpskog nešto svetlije boje, a kod muslimanskog otvorenocrveni. Kod muslimana se nailazi i na crvene i zelene šalove omotane oko glave, čak i žute, kao u zeničkoj Vrhovini. Na nogama su karakteristični tozluci crvene i tamno plave boje.

Kod imućnijih ljudi u srednjobosanskim nošnjama nalazimo delove odeće od crne čohe, vezene crnim gajtanima. To su fermen, džemadan, ječerma i koparan, a takođe i čakšire, jako nabrane u struku pozadi. Sve su ovo elementi orijentalne nošnje, primljeni iz grada. Naročito su ih prihvatili muslimanski stanovnici srednje i istočne Bosne. Kožni pojas "bensilah" je, može se reći, karakterističan za sve srednjobosanske nošnje, jer ga nalazimo kod svih etničkih grupa na ovom teritoriju.

Od početka 20. veka ušle su izvesne promene i u ovu grupu nošnji. Međutim, i pored svega toga, možemo konstatovati da one nisu u većini slučajeva izmenile bitne karakteristike nošnje koje su postojale krajem 19. veka. Jedina krupnija promena u ženskoj nošnji zapaža se u upotrebi dimija od crnog satena u okolini Sarajeva i u dolini Bosne do Zenice, kao i u već navedenim hrvatskim nošnjama u srednjoj Bosni. Sa unošenjem ovog odevnog elementa prestaje nošenje pregače tamo gde je postojala, dok svi ostali delovi ostaju i dalje u upotrebi.

Crne nabrane suknje od satena - glota pojavljuju se i ovde, uglavnom u srpskim nošnjama srednje i istočne Bosne, u vremenu između dva rata. Kod muslimanskih ženskih nošnji isti je slučaj kao i u dinarskim oblastima, izuzimajući planinu Bjelašnicu, gde su te promene nastupile tek posle ovog rata. Kod hrvatskih nošnji, naročito u srednjoj Bosni, može se uočiti kako se stara nošnja održava vrlo živo čak i do današnjih dana. Takav je slučaj sa nošnjama oko Travnika, Zepča i Kraljeve Sutjeske. Jedina novina u ovim nošnjama je da se namesto tkanih pregača nose crne satenske u travničkoj i sutjeskoj nošnji, kao i crne satenske marame na glavi.

U muškim nošnjama je takođe bilo malo promena sve do ovog rata. Otada počinje prodiranje gradskog načina oblačenja u svim nošnjama ove grupe.

POSAVSKE NOŠNJE

U posavskim nošnjama nalazimo takođe posebne karakteristike, njima svojstvene. U ženskim hrvatskim i srpskim nošnjama tu na prvo mesto dolazi košulja od mešanog ili pamučnog platna tkanog "na uzvod", rezana u struku i bogato nabrana oko vrata i u pasu pozadi. Ukrašena je utkanim vezom duž skuta pozadi i na rukavima, od crnog i crvenog pamuka, u vegetabilnim motivima. U derventske nošnji košulje se boje u plavilu za rublje, ili u zelenoj galici, te imaju plavičastu ili zelenkastu boju. Tip naše posavske košulje raširen je na širem području Posavine u Hrvatskoj, Vojvodini, severnoj Srbiji, pa i dalje: u Rumuniji, Poljskoj i Ukrajini³⁸. Po svom kroju ova košulja najviše odgovara onoj koju su nosili stari slovenski narodi³⁹. Za nju je zadržan takođe i stari slovenski naziv »rubina« u svim našim posavskim krajevima u Bosni.

Košulje muslimanskih žena u Posavini nisu se razlikovale od onih u srednjobosanskim nošnjama.

Gaće u ženskim posavskim nošnjama bile su obavezni svakidašnji odevni elemenat samo kod muslimanskog stanovništva, dok su se kod srpskog i hrvatskog nosile samo u izuzetnim slučajevima. Po kroju su iste kao i u ostalim krajevima Bosne.

Zubun, kao gornji sukneni haljetak, dug do kolena, od crnog valjanog sukna, nalazimo samo na levoj strani reke Bosne, u nošnjama oko Dervente, Bosanskog Broda, Tešnja, Teslića. U Lijevču polju i Timaru, pak, zubun je malen, od tamnoplavog sukna, sa svim karakteristikama dinarskog zubuna. Na desnoj obali reke Bosne u posavskim nošnjama namesto zubuna nosi se kratka "čerma" ili "ljetak" od crnog valjanog ili "bugarskog" sukna, ukrašena vezom od crvenih, crnih i srmenih gajtana. U selima bliže obali Save nosi se kratak "kožušak" od bojene kože, ukrašen aplikacijama od raznobojne kože u vegetabilnim motivima. U upotrebi je samo u hrvatskim nošnjama.

Zimska gornja haljina duga je do niže kukova, sa dugim rukavima, spreda otvorena. Uvek je od crnog sukna, a kod imućnijih i od "bugarskog", ukrašena vezom od

38 Gušić Marijana: Tumač izložene grade, Zagreb 1955, str. 68-9, 26; Radović Bosiljka: Ženska nošnja u Mačvi i Pocerini, Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu, Beograd 1953, knj. XVI, str. 11; Dunare Nicolae: Portul popular din Bihor, Bucuresti, si. 4; Starek Emilian: Stroj spiski (Atlas polskih strojow ludowych, Poznan 1954, str. 52 i tab. II; G. S. Maslova: [HapoAHaa Oae>K,a;a pyccKMX, vKpairaneB m 6ejiopycoB,](#)

[BocTOHHOCJiaBHCKMM 3THopaepMHecKMM cSopHMK,](#) MocKBa 1956 str. 551

39 Niederle Lubor: Slovanske starozitnosti I, odil kulturni, Praha 1913, str. 424

crnog i srmenog gajtana, a često i bez veza.

Pregače posavskih žena imaju posebnu specifičnost. Za razliku od dinarskih, ove su tkane u "četiri nita", dijagonalno, sa kvadratnim šarama, potkićene dugim resama od vune. Po veličini su veće i od dinarskih, tako da se jedan kraj zadene za pojas⁴⁰.

Osnovna obuća i ovde bili su oputni opanci, ali su pored njih nošeni i opanci od "učinjane" kože, najviše tzv. "crveni" i "bijeli".

Čarape su duge, od raznobojne vune, pletene većinom na pet igala, sa cvetnim motivima.

Nošnja na glavi u ženskim posavskim nošnjama ima svoje posebne karakteristike. Kod devojaka nju čini tzv. "krpica", uski komad fino otkanog pamučnog platna, sa utkanim motivima, rađenim tehnikom "na dasku". Na jednom kraju krpice prišivena je vrlo velika svilena kićanka, koja pada na čelo kad se krpica stavi na glavu. Ostali deo krpice pada pozadi, niz leđa. U hrvatskim nošnjama oko Brčkog, te u srpskim u Semberiji, devojke su nosile dublje crvene fesiće ukrašene cvećem ili gustim resama od crne svile, koje su padale oko kape. Za nošnju udatih žena karakteristična je "krpa" u vidu dužeg peškira, šarana takođe utkanim cvetnim motivima, pretežno u crvenoj i tamnoplavoj boji. Na glavu su se najpre postavljali "koturi" različitog oblika, a preko njih "prebacivala" se krpa. Prema veličini same krpe i načinu njenog prebacivanja, kao i po obliku kotura, razlikuju se pojedine varijante nošnji u posavskoj oblasti.

U muškim posavskim nošnjama glavnu karakteristiku čine košulja i gaće. Košulja je široka kao i ženska, nabrana pozadi u struku, a negde i oko vrata⁴¹, u pojasu pozadi rezana i bogato nabrana, a duga do kolena. Ukrašava se kao i ženska, samo na rukavima i u manjoj meri. Oko Dervente se i muške košulje boje kao i ženske, otpr 30 godina. Gaće su dugih nogavica, širokih samo uza Savu, i nešto užih južnije prema planinskim oblastima; imaju mali tur, a izrađuju se od istog platna kao i košulja i ukrašavaju čipkom po rubu.

Gornji haljeci u posavskim nošnjama bili su takođe od valjanog sukna, i to: kratki »ljetak« i zimski gunj. Ljetak je bez rukava, ukrašen crvenim gajtanom, ili bez veza. Gunj

40 Ovde se izdvajaju pregače srpske i hrvatske nošnje oko Brčkog, koje su vrlo male, tkane u poprečnim prugastim i "izmetanim" šarama, sa vrlo kratkim resama okolo. Kod ove nošnje nalazi se i zadnja pregača, istog tkanja i motiva kao i prednja, samo dvostruko veća od nje. Nosi se na poseban način kod hrvatskih žena. U timarskoj i lijevčanskoj nošnji bile su u upotrebi takode zadnje pregače i to iste kao u pomenutim dinarskim nošnjama. U ostalim krajevima Posavine zadnja pregača nije poznata u ženskoj nošnji.

41 Ovakve košulje bile su u upotrebi u hrvatskoj nošnji oko Dervente

je isti kao i ženski.

Čakšire su u posavskim nošnjama uglavnom zimski deo odeće, jer su se leti nosile samo košulje i gaće. To, uostalom, nalazimo i u drugim krajevima Bosne, ali ne u tolikoj meri kao ovde. Posavske čakšire od sukna su iščezle iz upotrebe već krajem 19. veka i više su bile ujednačene čohane, crne ili tamnoplave, ukrašene crvenim gajtanima. Po kroju se ne razlikuju od onih u gradu, jer su odande i primljene, a i radili su ih majstori terzije po gradovima. Sa čakširama ušli su u upotrebu kod imućnih ljudi i čohani gornji haljeci: fermen, džemadan i koparan, uvek od crne čohane, vezeni crnim gajtanima.

Na glavi su kod muškaraca bili u upotrebi fesovi tamnije boje i crveni šalovi zimi. Međutim, već u drugoj polovini 19. veka prodiru u sela bliže Savi, šesiri, iz hrvatskih posavskih krajeva.

Muška obuća nije se razlikovala od ženske, tj. i ovde se sastojala od dugih šarenih vunениh čarapa i opanaka oputara ili od "učinjane" kože. Krajem 19. veka imućniji ljudi već nose i cipele.

Ako pratimo samo osnovne promene u posavskim nošnjama, kao što smo ih uočili u ostalim krajevima, možemo konstatovati da su promene bile mnogo jače u muškim, nego u ženskim nošnjama. Naime, dok su u muške nošnje ulazili elementi gradske nošnje, od kojih smo naveli već neke još krajem 19. veka, dotle u ženskim nošnjama nailazimo na novije uticaje posavskih nošnji iz hrvatskih krajeva preko Save. Tako se u selima uza Savu glava povezuje "počelicom" i "svezačom" ukrašenima "šlingom". Od gornjih haljetaka ušle su i ovde u upotrebu sukne od crnog satena, samo duge do gležanja, tako da se ispod njih nosila i dalje duga košulja. Gornji deo tela pokrivala je bluza, zvana "rekla", od fabričkog pamučnog materijala tamnijih boja. Napred pomenuti šareni "kožušci" primljeni su takođe iz krajeva preko Save.

Promene u ženskim nošnjama zahvatile su i obuću. Šarene čarape zamenjuju se čistim belim pretežno, a opanci grubim cipelama zanatske izrade. Ove su promene, kao što smo već naglasili, zahvatile u prvom redu sela bliže Savi. U udaljenijim krajevima, odnosno oko Tešnja i Teslića, ove su promene sporije i u jačoj meri se zapažaju tek posle drugog svetskog rata.

GRADSKE NOŠNJE

Četvrtu grupu nošnji u Bosni i Hercegovini čine nošnje gradskog stanovništva, kako onoga po većim gradovima, tako i onoga po varošicama. U ovim nošnjama, bez obzira na nacionalnu pripadnost, zapaža se krajem 19. veka jak orijentalni uticaj, kako u krojevima i pojedinim haljecima, tako i u materijalima. Materijali su mahom uvoženi sa Istoka, a takođe i sa Zapada, naročito iz Venecije⁴². Najviše su upotrebljavani čoha, somot, aladža, šamaladža, atlas, kao i razne vrste svile i brokata, a zatim i pamučni i svileni "bez", tj. platno. Platno su izrađivale i naše žene po gradovima i manjim mestima, i to one siromašnijeg stanja.

O građanskoj nošnji kod nas najviše nam je sačuvano podataka iz 19. veka, u delima raznih putopisaca koji su prolazili kroz Bosnu⁴³. S kraja 19. veka, pak, sačuvan nam je izvestan broj originalnih nošnji, pretežno muslimanskog gradskog stanovništva, a u manjem broju srpskog, hrvatskog i jevrejskog.⁴⁴ Na temelju podataka, kao i samih nošnji, možemo konstatovati da nošnja po gradovima u okviru turskog feudalnog i docnijeg građanskog društva nije imala samo praktičnu funkciju, već je istovremeno bila sredstvo da se i pomoću nje istakne klasna i staleška pripadnost pojedinih društvenih slojeva. Tako se povlašćena begovska i janjičarska klasa izdvajala i nošnjom, kako posebnim bojama odela, tako i pojedinim odevnim elementima. U 18. veku turske vlasti donose u više mahova i posebne propise kojima se određuju boje i delovi odela za janjičare i begove, kao i za "muslimane" i "nemuslimane", stvarajući na ovaj način i u nošnji versku i nacionalnu razliku stanovništva.⁴⁵ Videli smo pak napred, prema podacima B. Kuripešića, da u 16. veku tih razlika nije bilo.

Klasne razlike, bez obzira na nacionalnu pripadnost, ispoljavale su se jače i bile upadljivije, dok su se verske odnosno nacionalne razlike ispoljavale u manjim detaljima.

---

42 Mladenović Ljubica, nav. delo, str. 61

43 Pored već napred navedenih putopisaca treba spomenuti još ove važnije: Boue Ami: Die europaische Tiirkei, I Band, Wien 1889, str. 468-70; Guillaume Capus: A travers la Bosnie et l'Herzegovine, Paris 1896; Hangi Antun: Život i običaji muslimana u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1906, II izdanje, str. 139-145; Jelenićfra Julijan: Ljetopis franjevačkog samostana u Kraljevoj Sutjesci, GZM, Sarajevo 1927, str. 178; Klaić Vjekoslav: Bosna-podatci o zemljopisu i povjesti BiH, I dio, Zagreb 1878, str. 91; Renner Heinrich: Durch Bosnien und die Herzegovina kreuzund quer-Wanderungen, II Auflage, Berlin 1897, str. 93?-5; Roskiewicz Johann: Studien iiber BiH, Wien 1868, str. 272-79; Saint Aymor de Caix: Les pays Sud-Slavesde l'Austro-Hongrie, Paris 1883, str. 167-177; Chaumette des Fosse: Duševne osobine i običaji Bosanaca, Pregled, Sarajevo, knj. VIII, 1932, str. 172-3 (prevod)

44 Zbirka Etnografskog odeljenja Zemaljskog muzeja

45 Bašagić Safetbeg, nav. delo str. 116-117

Tako je, na primer, begovska nošnja bila od svetlocrvene, zelene ili plave čohe, ukrašena vezom od srme, dok su trgovci i zanatlije nosili odelo od tamne čohe sa vezom od crnog gajtana. Kod srpskog stanovništva ovog društvenog sloja pojasi su na muškim nošnjama bili crveni, kod hrvatskih ljubičasti, a Muslimani su nosili šarene svilene "trabolose" ili "mukadem" - pasove. Boje fesova su također po nijansama crvene boje pripadale pojedinim nacionalnostima. U ženskim nošnjama nailazimo na crne satenske ili atlasne dimije kod hrvatskih i srpskih žena, dok su Muslimanke nosile dimije svetlih pastelnih boja. Begovske žene, pak, nosile su dimije od skupocene svile vezene zlatom. Takvi su bili i gornji haljeci, naročito ječermi i anterije. Dok su feudalke imale anterije uvek od somota ili brokata, dotle su žene srednjeg staleža nosile najviše te delove od aladže ili šamaladže, i to srpske i hrvatske više, a muslimanske su upotrebljavale i raznu jeftiniju svilu svetlijih boja. Takva je situacija u građanskim nošnjama bila sve do kraja 19. veka, odnosno do austro-ugarske okupacije, kada, sa novim društvenim promenama, dolaze i novi kulturni uticaji iz zapadne Evrope, a sa njima nastupaju i promene u načinu odevanja.

Po sačuvanim građanskim nošnjama s kraja 19. veka vidimo da se ženska nošnja sastojala iz košulje od tankog pamučnog ili svilenog "beza", pravo krojene izjedna, sa dubokim izrezom na prsima, bez ikakve "jake"; uz nju su se nosile i gaće od istog ili debljeg platna, širokih nogavica, skupljene pod kolenom. Gornji haljeci bili su: mala ječerma sa dubokim izrezom na prsima i dimije, vrlo široke, bez nogavica. Udate žene oblačile su preko košulje i anteriju, vrstu duge haljine sa jako naznačenim strukom, zvonastog kroja, dugih razrezanih rukava. O pasu opasivale su se srmenim širitnim pojasom sa paftama od srebra, razne veličine i oblika. Na noge su dolazile bele pamučne čarape i kožna obuća, odnosno razne vrste papuča i cipele. Kod muslimanskih žena nju su činile crvene ili žute "jemenije", kod srpskih i hrvatskih - crne cipele. Na glavi su devojke nosile fesiće sa cvećem, a žene kalkan - kape sa srebrnim tepelukom na temenu i resama od crne svile unaokolo.

Srpske i hrvatske žene nosile su uz crne dimije gore preko košulje, namesto ječermi, libadu ili saltu. To je kratak haljetak od čohe ili atlasa, dugih rukava, zvonasto ukrojenih kod libade i pravih kod salte. Ukrašavane su vezom od srme.

Kod muslimanskih žena po gradovima za izlazak je služila specijalna odeća čisto

istočnjačkog karaktera. To je feredža, a krajem 19. veka i »zar«. U ovim haljinama žene su bile pokrivena sasvim, sakrivajući čak i lice, što je zapravo i bio pravi cilj ove vrste odeće. Feredža je vrsta širokog kaputa, dugih širokih rukava, sa velikom "jakom" (kragom) oko vrata. Veličinom ove jake obeležavane su takoder klasne razlike. Tako su begovske žene imale "jake" duge koliko i feredža, i te "jake", ukrašene bogatim vezom od srme, padale su i pokrivala cela leđa. Žene srednjeg staleža imale su kraće jake, otprilike do pola leđa, dok su vrlo siromašne nosile feredže sa vrlo malim jakama tik uz vrat. Feredža je uvek bila od crne čohe, a kod begovica i od tamnozeleno. Uz nju su se nosila tri pokrivača od belog tankog platna. Jedan pokrivač je dolazio na glavu i čelo, zvan čember, drugi preko lica, odnosno usta, i vezivao se na temenu, a zvao se jašmak; treći, veliki, pokrivač je celu glavu, padao unaokolo, do pola leđa, a zvao se dušeme. Ovako obučena žena imala je samo malen otvor oko očiju da bi mogla videti kud se kreće. Begovske žene nosile su i "peču", tj. komad crnog postavljenog platna, vezanog srmom, sa prorezima za oči, koji se stavljao na oči kao maska. Peča se nosila sa feredžom. Uz feredžu su se prilikom izlaska obuvale žute čizme od meke kože, zvane "tomake".

Feredža muslimanskih žena u Mostaru bila je posebne vrste; bila je od tamnoplavog tanjeg sukna ili čohe, oblika širokog ogrtača sa dugim rukavima. Jaka je bila čvrsto postavljena i sastavljena tako da čini vrstu kukuljice, koja se podizala i stavljala na glavu sve do očiju.

Krajem 19. veka ulaze u modu »zarovi«, vrsta gornjeg ogrtača, takođe samo za izlazak. Zar se najpre pravi od raznih vrsta svile, zvane "damaske", a sa prodiranjem industrijske tekstilne robe posle austro-ugarske okupacije za njega se uzima najviše puplin za leto i štof za zimu. "Zar" nije ukrojena odeća, već iz jednog komada sastavljen ogrtač, čiji je donji deo nabran u struku i služi kao suknja, dok se gornji, otvoren, prebaci preko glave i omota oko ramena. Na lice uz "zar" dolazi mali komad crne prozirne tkanine, zvan "vala".

Sa ulaskom "zara" u modu nije sasvim iščezla upotreba feredže. Nju i dalje nosi konzervativniji ženski svet po manjim mestima, tako da je nalazimo u upotrebi do posle drugog svetskog rata, odnosno kad je "zar" uveliko postao opšta i karakteristična ženska

muslimanska nošnja po gradovima Bosne i Hercegovine.⁴⁶

Osnovni delovi muške građanske nošnje, tj. košulja i gaće, izrađuju se od istog platna kao i ženski. Gornji haljeci su mahom od čohe: fermen, koparan, ječerma, džemadan i čakšire. Na glavu je dolazio fes, a na noge crne mestve i preko njih crne firale. Krajem 19. veka nose se već i crne cipele.

Veće promene u gradskoj nošnji nastaju posle 1878. godine, odnosno posle austro-ugarske okupacije. Evropska moda, koja je još tokom 19. veka primana od manje konzervativnih feudalaca, početkom 20. veka proširuje se na sve slojeve građanskog društva. Žene sada, pored dimija šiju bluze po zapadnoj, bečkoj, modi i to od istog materijala kao i dimije. Tako nastaje "kat", tj. dimije i bluza, neka vrsta haljine, koja postaje opšta nošnja svih muslimanskih žena. Srpske i hrvatske žene pak primaju suknje i bluze po uzoru na bečku modu. Fesići ustupaju mesto šeširima kod srpskih i hrvatskih i jemenijama kod muslimanskih žena. Muškarci prelaze potpuno na evropski način odevanja, izuzev konzervativnijih ljudi, naročito Muslimana, koji su i dalje nosili staru građansku nošnju od čohe, takoreći sve do naših dana. Jedino su primili od nove mode crne cipele.

ZAVRŠNA RAZMATRANJA

Pojedinim grupama nošnji na našoj teritoriji možemo naći analogije u oblastima susednim Bosni i Hercegovini, dok izvesnim elementima nošnji nalazimo veze i na mnogo širem području, tj. kod Južnih i Istočnih Slovena. Dinarskoj grupi nošnji odgovaraju najviše nošnje stanovnika Bukovice i Vrlike u Dalmaciji, a u Hercegovini nošnje susedne Crne Gore. Pored toga, bilo je i uzajamnih uticaja između ovih oblasti i naše teritorije. To pokazuju neki elementi nošnje primljeni iz Dalmacije u zapadnu Bosnu (ženska carza, muški krožet) i iz Crne Gore u Hercegovini (kapa zavrata, svitni zubun kod žena).

Posavskoj grupi nošnji kod nas najviše odgovaraju nošnje u Hrvatskoj Posavini i

---

⁴⁶ Zar i feredža nosili su se u Bosni sve do 1950 godine, kada je po izlasku Zakona o ukidanju ove odeće prestala njihova upotreba.

Slavoniji koje su, uostalom, i imale velikog uticaja na razvoj naših posavskih nošnji, naročito u ovom stoleću, o čemu smo već nešto rekli napred.

Što se tiče srednjobosanskih nošnji, možemo reći da ovde nalazimo najmanje veze sa susednim našim oblastima, izuzev krajnje istočnog dela Bosne, koji je u stalnom kontaktu sa Srbijom preko Drine primio izvesne elemente srbijanske nošnje. Da spomenemo samo muške koparane od sukna ili čohe maslinastozelene boje, vezene crnim gajtanom, koje nalazimo u vremenu između dva rata u srpskim nošnjama oko Bratunca, Zvornika, pa na sever sve do u Semberiju. Tu bi spadali i opanci sa većim kljunom, koji po svom obliku predstavljaju jednu varijantu "šiljkaša" opanaka, rasprostranjenih u Srbiji. Ostali krajevi srednje Bosne su, može se reći, po svojim nošnjama jedinstveni i ne nalazimo im primera izvan granica naše teritorije.

Drugačije pak stoji stvar sa elementima koji imaju veze sa širim našim i slovenskim područjem. Ovde nalazimo najviše odgovarajućeg materijala u posavskoj grupi nošnji, dok su u drugim grupama zastupljeni u manjoj meri. Napred je već bilo govora o posavskoj košulji i njenoj velikoj sličnosti sa košuljama kod svih panonskih i slovenskih naroda. Upotrebu dveju pregača, prednje i zadnje, kakvu smo konstatovali kod nas oko Brčkog, nalazimo takođe i u nošnjama Baranje, kod Krašovana i u Zakarpatju.⁴⁷ Isti je slučaj i sa ženskim kožuškom, koga imaju i neke nošnje u Slavoniji, Hrvatskoj Posavini, severnoj Srbiji, pa dalje u Rusiji i Poljskoj.⁴⁸ Običaj nošenja košulja preko gaća u muškim nošnjama, koje nalazimo kod nas u Posavini i istočnoj Bosni, kao stari slovenski način odevanja, susrećemo takođe opet severno od Save u Hrvatskoj i Slavoniji, Vojvodini, severnoj Srbiji, pa dalje u Rumuniji i Rusiji.⁴⁹ To bi bile izrazitije analogije sa širim slovenskim područjem. U dinarskim nošnjama nailazimo više na slovensku terminologiju i neke detalje, ali ne u tolikoj meri analogne slovenskim kao posavske nošnje. Nasuprot tome, ovde nailazimo na mnogo starije analogije. Pored košulje tipa tunike dalmatike, po kroju sasvim drugačije od posavske, spomenuli smo u dinarskim karakteristikama toke na prsima kod muškaraca, te "gendare" kod žena. U starim ilirskim grobovima na Glasincu otkriveni su u nekim grobovima ukrasi od pucadi

---

47 Gušić Marijana: nav. delo, str. 81; I. F. Simonenko: 06 MCTopwcKO-aTHorpa-opMHeCKMx paioHax b 3aKapnaTbe, Cob. STHorpacpMH 4, 1958, str. 44; Niederle L.: nav. delo, str. 482

48 Radović B.: nav. delo, str. 15; Dunare N.: nav. delo, str. 16-7; G. S. Maslova, nav. delo, str. 708; I. F. Simonenko, nav. delo, str. 42

49 Gušić M.: nav. delo, str. 56; G. S. Maslova, nav. delo, str. 749; Dunare N.: nav. delo, sl. 15

poređanih tako da pokrivaju cela prsa, isto kao što je slučaj i sa tokama.⁵⁰ Na ovom nalazištu pronađeni su i petrificirani ostaci tkanina, omotane oko jednog noža koji je bio postavljen sa strane na bedrima. Jasno se vidi struktura tkanja u "četiri nita" i u vidu riblje kosti; iste takve nalazimo na šalvarama muškaraca u dinarskim i srednjobosanskim nošnjama.⁵¹

U srednjobosanskim nošnjama pak, pored ostataka starih slovenskih elemenata, u nekim vrstama nakita posebno, nailazimo u većoj meri na orijentalne uticaje, nego što je to slučaj sa ostalim grupama nošnji. O pojedinim elementima njihovim već smo napred govorili (ženske dimije, fesovi, fermeni, džemadani, široke nabrane čakšire, ječermice itd.). Dok su orijentalni uticaji u dinarskim i posavskim krajevima zahvatili u najvećoj meri islamizirano stanovništvo, dotle su u srednjobosanskim nošnjama oni ispoljeni i kod srpskog i kod hrvatskog stanovništva, naročito u muškim nošnjama.

Može se reći da se nošnje, kakve smo konstatovali na teritoriji Bosne i Hercegovine krajem 19. veka, intenzivno održavaju u većini i u vremenu između prvog i drugog svetskog rata. Neke manje promene, koje su nastale upotrebom novog fabričkog materijala, nisu u osnovi promenile karakteristike mnogih nošnji, niti im oduzele njihovo lokalno obeležje.

Sasvim je drugačija situacija nastala posle drugog svetskog rata. Sa novim društvenim uslovima života kod nas uopšte, kao i sa sve većom industrijskom proizvodnjom, narodne nošnje doživljavaju znatne promene. Pored muškog, i žensko seosko stanovništvo sve više dolazi u bliži dodir sa gradom i gradskim načinom života, što ima za posledicu i promene u načinu oblačenja. U mnogim krajevima mlađi svet naročito napušta starinsku nošnju. Pored navedene crne suknje kod žena, nestaju i komplikovane nošnje na glavi i sve više ih zamenjuju obične kupovne marame raznih boja. Namesto tkanih košulja nose se kratke košulje od kupovnog platna i bluze, a namesto opanaka cipele.

Iako i danas ima nekih krajeva u Bosni u kojima se starinska nošnja održava u

---

⁵⁰ Benac Alojz-Čović Borivoj: Glasinac II (Katalog Preistoriske zbirke Zem. muzeja u Sarajevu, Sarajevo 1957, str. 12, sl. 6 i str. 61; Čović Borivoj: Glasinac 1957, GZM, Sarajevo 1959 sv. za arheologiju, str. 64

⁵¹ Čović Borivoj: Glasinac 1957, GZM, Sar. 1959, tab. 13-1, 2, 3. Praistoriska zbirka Arheološkog odeljenja Zemaljskog muzeja, nalazi iz Podilijaka u Sjeverskom (Glasinac).

izvesnoj meri, proces izjednačavanja sa gradskom nošnjom prodira i tamo i vodi nestajanju lokalnih i nacionalnih razlika, koje su doskora postojale. U nekim krajevima Bosne imamo već danas slučajeve da se ne može razlikovati srpsko od hrvatskog stanovništva, niti pak jedna oblast od druge. To se naročito opaža u zapadnoj Bosni. U Hercegovini je taj proces gotovo u potpunosti već izvršen. Isti je slučaj i sa istočnom Bosnom, a delom i sa Posavinom. U srednjoj Bosni pak nailazimo u najvećoj meri još na upotrebu starih nošnji. Da spomenemo samo krajeve oko Travnika, Zepča, Kraljeve Sutjeske, u kojima se taj proces sporije odvija. Izvesnu specifičnost u ovom procesu predstavljaju muslimanske ženske nošnje na selu, koje su, primivši iz grada dimije i bluže, zadržale ih do danas, dok su po gradovima ovi elementi zamenjeni modernim haljinama. Kod muških nošnji uopšte proces izjednačavanja sa gradskom nošnjom je mnogo brži i ujednačeniji na čitavoj našoj teritoriji, bez obzira na nacionalnost. Staru nošnju čuva i upotrebljava još jedino starije konzervativnije stanovništvo.

Zorislava Čulić, Narodne nošnje u Bosni i Hercegovini, Zemaljski Muzej u Sarajevu. Sarajevo, 1963. godine

TUMAČ SLIKA	
Tabla 1.	Nošnja iz Imljana, okolina Kotor Varoši, srpska (grupa dinarskih nošnji), kraj 19. vijeka.
Tabla 2.	Nošnja mlade iu okoline Murkonjić Grada, srpska (grupa dinarskih nošnji), kraj 19. vijeka.
Tabla 3.	Nošnja iz Zmijanja, kod Mrkonjić Grada, srpska (grupa dinarskih nošnji), kraj 19. vijeka.
Tabla 4.	Nošnja iz Debeljaka kod Banjaluke, hrvatska (grupa dinarskih nošnji), početak 20. vijeka.
Tabla 5.	Nošnja iz Janja kod Jajca, srpska (grupa dinarskih nošnji), kraj 19. vijeka.
Tabla 6.	Nošnja iz Sasine kod Sanskog Mosta, hrvatska (grupa dinarskih nošnji), kraj 19. vijeka.
Tabla 7.	Nošnja sa Kupresa, hrvatska (grupa dinarskih nošnji), kraj 19. vijeka.
Tabla 8.	Nošnja iz Livanjskog polja, hrvatska (djevojka i momak, grupa dinarskih nošnji), kraj 19. vijeka.
Tabla 9.	Nošnja iz Livanjskog polja, srpska (grupa dinarskih nošnji), početak 20. vijeka.
Tabla 10.	Ženska nošnja iz Livanjskog polja, hrvatska (grupa dinarskih nošnji), početak 20. vijeka.
Tabla 11.	Ženska nošnja iz okoline Glamoča, srpska (grupa dinarskih nošnji), kraj 19. vijeka.
Tabla 12.	Nošnja iz Donjeg Unca, srpska (grupa dinarskih nošnji), kraj 19. vijeka.
Tabla 13.	Nošnja iz okoline Konjica, hrvatska (grupa dinarskih nošnji), početak 20. vijeka.
Tabla 14.	Nošnja iz Zapadne Hercegovine, hrvatska (grupa dinarskih nošnji), kraj 19. vijeka.
Tabla 15.	Nošnja iz Istočne Hercegovine, srpska (grupa dinarskih nošnji), kraj 19. vijeka.
Tabla 16.	Ženska nošnja iz okoline Čajniča (lijevo) i Foče (desno), srpska (grupa dinarskih nošnji), kraj 19. vijeka.
Tabla 17.	Nošnja sa planine Bjelašnice kod Sarajeva, muslimanska (grupa dinarskih nošnji), kraj 19. vijeka.
Tabla 18.	Nošnja stočara kod Čapljine, muslimanska (grupa dinarskih nošnji), kraj 19. vijeka.
Tabla 19.	Nošnja iz Birča, Istočna Bosna, srpska (srednjobosanske nošnje), početak 20. vijeka.
Tabla 20.	Nošnja iz Osata, Istočna Bosna, srpska (srednjobosanske nošnje), lijevo kraj 19 vijeka, desno i u sredini početak 20. vijeka.
Tabla 21.	Nošnja iz Sarajevskog polja, srpska i hrvatska, (srednjobosanske nošnje), kraj 19 vijeka.
Tabla 22.	Nošnja iz Sarajevskog polja, srpska i hrvatska, (srednjobosanske nošnje), početak 20. vijeka.
Tabla 23.	Nošnja iz okoline Travnika, srpska (srednjobosanske nošnje), kraj 19. i početak 20. vijeka. (u sredini)
Tabla 24.	Nošnja iz okoline Travnika, hrvatska (srednjobosanske nošnje), kraj 19. vijeka.
Tabla 25.	Nošnja iz Zeničke Vrhovine, muslimanska (srednjobosanske nošnje), kraj 19. vijeka.

Tabla 26.	Nošnja iz okoline Brčkog, hrvatska (grupa posavskih nošnji), početak 20. vijeka.
Tabla 27.	Ženska nošnja iz okoline Brčkog, hrvatska (grupa posavskih nošnji), početak 20. vijeka.
Tabla 28.	Nošnja iz okoline Dervente, hrvatska (grupa posavskih nošnji), sredina 20. vijeka.
Tabla 29.	Ženska nošnja iz okoline Brčkog, srpska (grupa posavskih nošnji), kraj 19. vijeka.
Tabla 30.	Nošnja iz okoline Bosanskog Šamca, hrvatska (grupa posavskih nošnji), početak 20. vijeka.
Tabla 31.	Nošnja iz Visokog, muslimanska (grupa gradskih nošnji), kraj 19. vijeka.
Tabla 32.	Nošnja iz Sarajeva, muslimanska (grupa gradskih nošnji), kraj 19. vijeka.
Tabla 33.	Gradska nošnja s kraja 19. vijeka: lijevo hrvatska iz Jajca, desno srpska iz Mostara.
Tabla 34.	Nošnja iz Sarajeva, muslimanska: lijevo s kraja 19. vijeka, desno početak 20. vijeka
Tabla 35.	Vez iz Zapadne Bosne: a) prsa i rukavi ženske košulje - Livanjsko polje b) prsa i rukavi ženske košulje - Imljani c) Ženska marama za glavu - Imljani
Tabla 36.	Ornamenti iz Zapadne Bosne: a) muške čarape - okolina Mrkonjić Grada b) ženska pregača - Imljani c) muške skrletne čarape - okolina Glamoča
Tabla 37.	Ornamenti iz Hercegovine: a) ženska pregača - okolina Trebinja b), c) ženska torba - okolina Trebinja d) ženska košulja - Istočna Hercegovina e) ženska ćurdija - Zapadna Hercegovina
Tabla 38.	Ornamenti iz Srednje Bosne: a) muške čarape - Umoljani na Bjelašnici b) muške čarape - Kalinovik kod Sarajeva c) muška tkanica - Sarajevsko polje d) ženske čarape - okolina Sarajeva
Tabla 39.	Ornamenti iz Istočne Bosne: a) ženski zubun - Osat b) ženske čarape - Osat c) muška tkanica - Birač d) ženska košulja - Osat e) ženska pregača - Osat f) ženska pregača - Birač
Tabla 40.	Vez iz Posavine: a) muški peškir - okolina Bosanskog Šamca b) sa ženskih košulja - okolina Bosanske Gradiške c) ženska "krpa" za glavu - okolina Bosanskog Šamca d) sa ženskih košulja - okolina Bosanske gradiške

Tabla 41.	<p>Ornamenti iz Posavine:</p> <p>a) ženska pregača - okolina Brčkog b) muška torbica - okolina Dervente c) ženske narukvice - okolina Bosanskog Šamca d) muška tkanica - okolina Dervente e) motivi sa muških čarapa - okolina Dervente</p>
Tabla 42.	<p>Nošnje na glavi kod žena u Bosni i Hercegovini:</p> <p>1. Udata žena sa velikom i malom "krpom", srpska, 2. Mlada sa "kovom" na glavi, srpska, Livanjsko polje (dinarska grupa nošnji), kraj 19. vijeka. 3. i 4. Udata žena sa "krpom" srpska, Imljani (dinarska grupa), sredina 20. vijeka. 5. Udata žena sa "vindeljom", hrvatska, okolina Sanskog Mosta (dinarska grupa), sredina 20. vijeka. 6. Mlada devojka sa kapom, hrvatska,okolina Žepča (srednjobosanska grupa nošnji), sredina 20. vijeka. 7. Udata žena sa "koturačom" i "krpom", hrvatska, okolina Žepča (srednjobosanska grupa), sredina 20. vijeka. 8. Udata žena iz Kraljeve Sutjeske, hrvatska, (srednjobosanska grupa), sredina 20. vijeka. 9. Muslimanka u feredži, Sarajevo (gradske nošnje), kraj 19. vijeka. 10. Muslimanka sa "zarom", Sarajevo (gradske nošnje), sredina 20. vijeka. 11. Stara muslimanka sa "jemenijom", Livanjsko polje, druga polovina 20. vijeka. 12. Mlada devojka sa kapom "zavratom", Istočna Hercegovina (dinarska grupa), kraj 19. vijeka.</p>
Tabla 43.	<p>Nošnje na glavi kod žena u Bosni i Hercegovini:</p> <p>1. Mlada devojka sa "krpicom", hrvatska, okolina Modriče (posavska grupa nošnji), kraj 19. vijeka. 2. Mlada devojka sa kapom, hrvatska, okolina Brčkog (posavska grupa), početak 20. vijeka. 3. Devojka sa kapom, srpska, okolina Teslića, (posavska grupa), početak 20. vijeka. 4. Devojka sa "krpicom", hrvatska, okolina Dervente (posavska grupa), početak 20. vijeka. 5. i 6. Devojka sa "krpicom", hrvatska, okolina Teslića, (posavska grupa), početak 20. vijeka. 7. Udata žena sa "krpom", srpska, okolina Brčkog (posavska grupa), sredina 20. vijeka. 8. Udata žena sa "krpom", srpska, okolina Bosanskog Šamca (posavska grupa), kraj 19. vijeka. 9. Udata žena sa zimskom "krpom", srpska, okolina Bosanskog Šamca (posavska grupa), kraj 19. vijeka. 10. Udata žena sa "rogom", srpska, Osat (srednjobosanska grupa nošnji), kraj 19. vijeka. 11. Udata žena sa "krpom", srpska, Osat (srednjobosanska grupa), početak 20.</p>

	vijeka. 12. Udata žena sa "krpom", srpska, Birač (srednjobosanska grupa), početak 20. vijeka.
Tabla 44.	Krojevi osnovnih dijelova dinarskih nošnji: 1. ženska košulja 2. muška košulja 3. ženski zubun mali 4. ženski zubun veliki 5. muški gunj (zimski haljina) 6. ženska zimski haljina 7. muške gaće
Tabla 45.	Krojevi osnovnih dijelova srednjobosanskih nošnji: 1. 1a. ženska košulja 2. muška košulja 3. ženski zubun 4. muške gaće 5. ženske gaće
Tabla 46.	Krojevi osnovnih dijelova posavskih nošnji: 1. 1a. ženska košulja 2. ženski zubun 3. muški i ženski zimski gunj 4. ženska čerma 5. muške gaće 6. muška košulja
Tabla 47.	Krojevi hercegovačke i gradske nošnje: 1. ženski koret (Hercegovina) 3. ženski zubun (Hercegovina) 5. ženska zimski haljina (Hercegovina) 2. ženska libada (gradska) 4. ženska salta (gradska) 6. ženske muslimanske dimije (gradska)